

МІСЦЕ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Досліджено проблеми визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики. Проаналізовано різні точки зору вчених-криміналістів з цієї проблеми. Обґрунтовано, що перспективним напрямком виступає розроблення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, що в подальшому сприятиме збагаченню загальної теорії криміналістики.

Формування концепції тактичних операцій передбачає з'ясування місця цієї категорії у системі криміналістики. Це питання безпосереднім чином впливає на побудову тактичних операцій та їх реалізацію в практичній діяльності слідчих органів. Як наголошує М. П. Яблоков, «від того, у якій частині криміналістики будуть розроблятися проблеми тактичних операцій, які здійснюються для вирішення

різних завдань та окремих слідчих дій розслідування у цілому, залежить повнота та направленість цих розробок» [1, с. 76].

Разом із тим, тактичні операції, будучи важливою криміналістичною категорією і ефективним засобом вирішення завдань розслідування, на сьогодні ще не знайшли свого остаточного місця у системі криміналістики. Про це свідчать різноманітні, часом суперечливі судження вчених-криміналістів. Так, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, І. В. Гора, О. О. Закатов, С. Ф. Здоровко, Г. О. Зорін, В. О. Князев, В. І. Комісаров, І. Ф. Пантелєєв, С. І. Цветков, П. В. Цимбал, В. Ю. Шепітько та інші науковці вважають, що тактична операція виступає категорією криміналістичної тактики, відноситься до предмета останньої, тому основні її теоретичні положення мають розроблятися саме у цьому розділі системи криміналістики. Зокрема, І. Ф. Пантелєєв зазначав, що тактична операція не обумовлена особливостями розслідування будь-якої конкретної групи злочинів, має більш загальний характер і тому як необхідна категорія криміналістики належить до предмета слідчої тактики [2, с. 21].

Р. С. Белкін також вклав тактичні комбінації (операції) до складу загальних положень криміналістичної тактики [3, с. 211]. Аналогічну позицію з цього питання займає також В. І. Комісаров, який вважає, що тактичні комбінації (операції), імовірно, можуть розглядатися у розділі слідчої тактики. Хоча звертає увагу на те, що проблеми взаємозв'язку слідчих дій (тобто визначення кола першочергових і наступних) у конкретній кримінальній справі (або групі справ) у предметі слідчої тактики вивчатися не повинні [4, с. 107–110]. В. Ю. Шепітько також переконаний, що тактична операція є категорією криміналістичної тактики. Щодо криміналістичної методики, то, на думку науковця, тактична операція знаходить свій конкретний прояв стосовно певного виду злочину, виду спрямованість і зміст [5, с. 176–177; 6, с. 194–199].

Протилежну позицію з розглядуваного питання займають такі вчені-криміналісти, як І. Ф. Герасимов, А. Я. Драпкін, А. Л. Каневський, В. М. Карагодін, В. Є. Корноухов, В. І. Куклін, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. О. Селіванов, О. Д. Трубачов, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков, С. Ю. Якушин та інші автори, які вважають, що тактична операція повинна знайти своє місце в методичці розслідування окремих видів злочинів. У зв'язку із цим у науковій літературі висловлювалися пропозиції, що поряд із розробкою загальних положень теорії тактичних операцій, а також типових тактичних операцій, які мають високий рівень спільності, спостерігається тенденція щодо дослідження можливостей та умов їх використання під час розслідування окремих видів злочинів. Вихід тактичної операції за масштабом реалізації за межі тактики окремих слідчих дій обумовив достатньо активне поширення у криміналістиці думки про необхідність виключення цієї категорії з криміналістичної тактики й віднесення її до предмета методики розслідування окремих видів злочинів [7–9].

На переконання А. В. Шмоніна, планування розслідування й тактичні комплекси можуть розглядатися як засоби (ресурси) окремих криміналістичних методик, систему яких можна уявити у вигляді триади: слідчі ситуації – тактичні засоби – предмет доказування [10, с. 128–137]. На його думку, функціональна структура окремої криміналістичної методики складається з таких елементів, як слідча ситуація, планування розслідування і тактичні комплекси [11, с. 98].

Г. А. Матусовський тактичну операцію відносив до категорії криміналістичної методики [12, с. 149–156]; І. Ф. Герасимов, О. Д. Трубочов вважали її складовою частиною методики розслідування злочинів [13, с. 78]; В. О. Образцов та О. В. Лагутін тактичні операції включали до предмета методики розслідування окремих видів злочинів [14, с. 168; 15, с. 16]; з погляду М. О. Селіванова, тактичні операції в системі кримінального судочинства як поєднання слідчих та інших дій, передбачених нормами права, є не чим іншим, як частиною методики розслідування [16, с. 92].

За визначенням Б. В. Щура, розгляд тактичних операцій як частини окремої криміналістичної методики є справедливим, оскільки їх реалізація відбувається на рівні застосування криміналістичної методики певного виду, а такі елементи останньої, як її початковий і наступний етапи, повинні охоплювати не тільки можливість проведення окремих слідчих дій та їх тактику, а й погоджені комплекси цих дій, а також необхідні оперативно-розшукові, організаційно-технічні та інші заходи [17, с. 185].

М. П. Яблоков доводить, що методика розслідування різних видів злочинів багато в чому є саме такою завдяки чіткому взаємозв'язку системи комплексів першочергових, невідкладних та інших слідчих дій у системі операцій. Підкреслюючи важливість тактичних операцій у цьому процесі, він доходить висновку, що прийоми й засоби проведення операцій треба розробляти в межах розслідування окремих видів злочину [1, с. 79–80]. Наведена позиція М. П. Яблокова знайшла підтримку серед окремих вчених, які зазначають, що на сьогодні вона найбільш правильно окреслює місце тактичних операцій у системі криміналістики, а саме в методиці розслідування окремих видів злочинів [18, с. 23].

Певний науковий інтерес викликає позиція В. А. Журавля, який акцентує увагу на тому, що у криміналістичній методиці розслідування злочинів як інформаційно-пізнавальній моделі [19] особливого значення набувають типові слідчі ситуації й типові версії, типові системи слідчих дій і тактичні операції. Усі ці категорії суттєво впливають на формування сучасних концепцій окремих криміналістичних методик, є їх невід'ємними складовими, зумовлюють ефективність конкретного акту розслідування. Тактичні операції, на його думку, повинні розроблятися у контексті формування відповідної видової або підвидової методики (мікрометодики), тобто бути максимально прив'язаними до типових слідчих ситуацій і виходити з конкретних тактичних завдань, що стоять перед слідчим [20].

У свою чергу, І. М. Комаров, О. О. Чебуренков, В. І. Шиканов, розмірковуючи про місце тактичних операцій у системі криміналістики, вказують, що розглядувані тактичні засоби виступають єднального ланкою між слідчою тактикою та методикою розслідування окремих видів злочинів. Зокрема, В. І. Шиканов вважав, що є достатньо підстав стверджувати, що тактичні операції все чіткіше знаходять свій прояв як доволі важливий структурний елемент слідчої тактики й методики розслідування окремих видів злочинів [21, с. 115]. Пізніше вчений доводив, що окрема криміналістична теорія тактичних операцій — це нова суттєва частина криміналістики, зміст якої заповнює розрив між тактикою й методикою розслідування [22, с. 65].

І. М. Комаров вважає, що криміналістичні операції залежно від видів, які віддзеркалюють зміст і структуру закономірностей предмета криміналістики, можуть і повинні розроблятися *у рамках як криміналістичної тактики, так і методики розслідування окремих видів злочинів* (курсив наш. – В. Ш.). Аргументуючи свою позицію, вчений наголошує, що в криміналістиці термін «тактика» став новить собою вчення про тактику проведення окремих слідчих дій як засобів вирішення завдань. Завдання ж тактичних операцій є значно ширшим порівняно із завданнями слідчих дій. Фактично воно є системним, яке слідчі дії самостійно вирішити не в змозі, а його комплексно вирішують усі компоненти структури криміналістичних операцій (дії різного характеру). А тому закономірності, на яких заснована криміналістична операція, є іншими, ніж закономірності слідчих дій. У зв'язку з цим віднесення дослідження криміналістичних операцій тільки до розділу «Тактики науки», на думку І. М. Комарова, слід визнати помилковим. Разом із тим, вважає науковець, окремі види криміналістичних операцій можуть бути віднесені до предмета криміналістичної тактики й розроблятися лише в межах цього розділу [23, с. 134–143; 24, с. 129–145].

І. М. Комаров переконує, що суб'єкт доказування у своїй практичній діяльності в системі досудового провадження поряд із техніко- й тактико-криміналістичними операціями може використовувати «методико-криміналістичні операції», під якими розуміє зумовлений ситуаціями розслідування криміналістичний метод пізнання у практичній діяльності суб'єкта доказування, компонент системи криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів, що забезпечує можливість вирішення спеціальної системи завдань досудового провадження [25, с. 175].

Окрему позицію з розглядуваного питання займають А. В. Дулов та Є. О. Логінов, які вважають, що тактичні операції мають досліджуватися у самостійному, спеціальному розділі системи науки криміналістики. Зокрема, на переконання А. В. Дулова, основні теоретичні питання тактичної операції доцільно розглядати в розділі слідчої тактики, а з розвитком криміналістики виокремити їх у самостійний розділ – «Організаційні засади розслідування» [26, с. 46–53].

С. О. Логінов також вважає, що в розділі тактики потрібно сконцентрувати вивчення тактики окремих слідчих дій, а всі інші проблеми, в тому числі тактичні операції, повинні ввійти в розділ «Організаційні основи розслідування» [27, с. 43]. Щодо висловлених суджень, то в криміналістичній літературі зазначалося, що на сьогодні навряд чи можна визнати розділ «Організаційні засади розслідування» реально сформованим у системі криміналістики. А тому тактичні операції необхідно розробляти в єдиному з існуючих розділів науки, доки остаточно не буде вирішено питання реорганізації всієї системи криміналістики [18, с. 23].

Отже, аналіз наукової літератури дає підстави дійти висновку, що єдиної, узгодженої позиції серед вчених-криміналістів щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики на сьогодні у науковій доктрині не існує. Як видається, для розв'язання цього питання необхідно виходити з природи тактичних операцій, перспектив їх розвитку, а також специфіки взаємозв'язку криміналістичної тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Щодо природи походження тактичних операцій, то вони завжди вважалися засобами криміналістичної тактики, входили до предмета дослідження цього розділу науки криміналістики. Саме в межах криміналістичної тактики відбувався процес формування наукової концепції тактичних операцій, зокрема, поняття, ознак, функцій, видів, структури, принципів та інших теоретичних положень. Разом із тим, головною сферою реалізації тактичних операцій виступає криміналістична методика, і це виправдано, оскільки положення криміналістичної тактики реалізуються в житті, на практиці тільки через криміналістичну методику, набуваючи тих специфічних особливостей, що відбивають їх пристосування до умов і завдань боротьби з конкретним видом злочинів [28, с. 295].

Сутність взаємозв'язку методики і слідчої тактики полягає в тому, що тактика надає необхідну інформацію для організації слідчої діяльності, визначає напрямок діяльності слідчого в конкретній ситуації. Методика передбачає встановлення загального напрямку розслідування, а тактика реалізує його відповідно до обставинки й даних, отриманих при цьому, доповнює і змінює вказівки методики [29, с. 28]. У зв'язку з цим варто погодитися з В. О. Коноваловою, яка наголошує, що розробка тактичних операцій як наукової концепції стала своєрідним мостом, який з'єднує тактику й методику розслідування, що збагатило розслідування в цілому [30, с. 348].

Спираючись на висловлене, наукові дослідження в цьому напрямку мають бути орієнтовані на опрацювання тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів. Для цього тактичні операції потребують типізації, тому що окремі криміналістичні методики розраховані саме на реалізацію типових тактичних операцій, подібно до того, як вони враховують типові версії, типові ситуації, містять типову послідовність слідчих дій тощо. Саме у такій

іпостасі тактичні операції як категорія криміналістичної тактики відіграють важливу роль у побудові окремих методик і входять до їх структури як самостійний елемент. Але від цього вони не втрачають своєї тактичної природи.

Таким чином, тактична операція відноситься до засобів криміналістичної тактики і вже у цій ролі, поряд з іншими тактико-криміналістичними засобами, реалізується у криміналістичній методиці.

Наведені судження характеризують сучасний рівень наукових поглядів на визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики. Але вони, на переконання І. М. Комарова, є неповними, усіченими, оскільки в них відсутня головна ланка, що забезпечує гармонійний розвиток концептуальних і спеціальних знань про криміналістичні операції. Такою ланкою, на думку науковця, виступають загальнотеоретичні та загальнометодологічні положення про криміналістичні операції [25, с. 119], тобто положення, які становлять основу криміналістичної теорії тактичних операцій, про потреби створення якої неодноразово декларувалося в спеціальній літературі [1, с. 80; 31, с. 5; 32–34 та ін.]. Зокрема, С. І. Цветков констатує, що закономірним є визнання факту формування окремої криміналістичної теорії тактичних операцій [35]. У свою чергу, І. М. Комаров стверджує, що на сьогодні формується нова теоретична побудова, яка дозволяє образно уявити окрему теорію тактичних операцій у системі криміналістики [36, с. 141].

Зазначені тенденції можуть суттєво вплинути як на систему науки криміналістики в цілому, так і стимулювати перегляд поглядів на визначення в ній місця тактичних операцій. У цьому плані В. І. Шиканов зазначав, що «зараз ще неможливо передбачити у деталях наслідки цього процесу. Однак, очевидно, що суттєві зміни торкнуться і самої системи науки криміналістики. Можна, зокрема, допустити, що теорія тактичних операцій, що народжується, разом з теорією слідчих версій складуть основні розділи вчення про розслідування та попередження злочинів» [37, с. 44] (переклад наш. – В. Ш.). У свою чергу, М. П. Яблоков стверджує, що стосовно теорії тактичної операції, яка знаходиться у стані зародження, то, очевидно, правильніше буде розробляти її в межах загальнометодологічної частини криміналістики [1, с. 80]. І. М. Комаров доходить висновку, що загальнотеоретичні та загальнометодологічні положення про криміналістичні операції можуть бути гармонічно вписані в розділ загальної теорії криміналістики як окрема криміналістична теорія [25, с. 119]. Ці судження науковців знайшли своїх прибічників, на думку яких тактичні операції як засіб вирішення тактичних завдань і як одна з найефективніших форм взаємодії слідчих та інших органів мають досліджуватися в загальнометодологічній частині криміналістики [18, с. 23].

Дійсно, на теперішній час криміналістичною наукою і практикою розслідування окремих видів злочинів накопичено, системати-

зовано і узагальнено досить об'ємний емпіричний матеріал, який є відправним для створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, актуальність побудови якої не викликає жодних сумнівів. Положення криміналістичної теорії тактичних операцій утворюють насамперед систему знань (теоретичних узагальнень, пояснень, висновків), яка характеризує предметно-практичну та інформаційно-пізнавальну сторону діяльності з розслідування злочинів. Як і криміналістика в цілому, окрема теорія тактичних операцій має прикладний характер, оскільки вона є науковою основою для розробки і застосування організаційно-тактичних засобів розслідування злочинів, оптимізації слідчої діяльності, реалізації потреб сучасної практики боротьби зі злочинністю. Крім того, створення цієї теорії сприятиме нівелюванню спірних позицій науковців щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики.

Таким чином, проблема визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики та у процесі розслідування є питанням не тільки теорії, але й практики. Від правильного його вирішення залежить і повнота розв'язання практичних завдань розслідування злочинів. Тому сьогодні перспективним напрямком виступає розроблення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, що в подальшому сприятиме збагаченню загальної теорії криміналістики, забезпечить підвищення ефективності й раціоналізації розслідування злочинів.

Список літератури: 1. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения) / Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во МГУ, 1985. – 98 с. 2. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики : учеб. пособие / И. Ф. Пантелеев. – М. : Тип. ТАСС, 1980. – 143 с. 3. Аверьянова Т. В. Криминалистика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. проф. Р. С. Белкина. – М. : Норма – Инфра-М, 1999. – 990 с. 4. Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики : монография / В. И. Комиссаров. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 156 с. 5. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : Харків юрид., 2007. – 431 с. 6. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій у системі забезпечення ефективності досудового слідства / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю. – Вип. 14. – 2007. – С. 194–199. 7. Каневский Л. Л. Планирование расследования и разработка тактических операций по делам несовершеннолетних / Л. Л. Каневский // Алгоритмы и организация решений следственных задач : [сб. науч. тр.]. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1982. – С. 70–74. 8. Драпкин Л. Я. Тактические операции в расследовании преступлений и особенности их проведения по делам о хищениях / Л. Я. Драпкин // Профилактика и расследование посягательств на социалистическую собственность: сб. науч. тр. – Горький : Горький. ВШ МВД СССР, 1976. – Вып. 5. – С. 72–76. 9. Якушин С. Ю. Тактические средства расследования преступлений: понятие и соотношение / С. Ю. Якушин // Российский следователь. – 2004. – № 10. – С. 2–4. 10. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие / А. В. Шмонин. – М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 464 с. 11. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики :

монографія / А. В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с. **12.** Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ : монография / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с. **13.** Герасимов И. Ф. О совершенствовании методик раскрытия и расследование хищений / И. Ф. Герасимов, А. Д. Трубочев // Профилактика и расследование посягательств на социалистическую собственность. Вып 5. – 1976. – С. 78–82. **14.** Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений / В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 27. – 1977. – С. 168–172. **15.** Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Лагутин // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 20. – 1980. – С. 16–22. **16.** Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий / Н. А. Селиванов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 152 с. **17.** Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. – Х. : Харків юрид., 2010. – 320 с. **18.** Асташкина Е. Н. Расследование преступлений: криминалистические комплексы : учеб.-практ. пособие / Е. Н. Асташкина, Н. А. Марочкин, А. Е. Михальчук, В. Я. Решетников. – М. : Приор, 2003. – 112 с. **19.** Журавель В. А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – Вип. 1 (52). – С. 231–242. **20.** Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 197–208. **21.** Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1978. – 190 с. **22.** Шиканов В. И. Теория тактических операций следователя (перспективы развития) / В. И. Шиканов // Алгоритмы и организация решения следственных задач : [сб. науч. тр.]. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1982. – С. 64–67. **23.** Комаров И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики / И. М. Комаров. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 256 с. **24.** Комаров И. М. Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства : монография / И. М. Комаров. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 160 с. **25.** Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2002. – 346 с. **26.** Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – 128 с. **27.** Логинов Е. А. Теоретические основы тактических операций и их производство на первоначальном этапе расследования умышленных убийств : дис. ...канд юрид. наук : 12.00.09 / Логинов Е. А. – Волгоград, 1996. – 171 с. **28.** Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. – Т.1 : Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 464 с. **29.** Коновалова В. Е. Взаимосвязь методики и тактики расследования / В. Е. Коновалова // Методика расследования преступлений (Общие положения) : материалы науч.-практ. конф. (Одесса, нояб. 1976 г.). – М. : Всесоюз. бюро по пробл. криминалистики, 1976. – С. 27–28. **30.** Коновалова В. Е. Генезис криминалистической тактики / В. Е. Коновалова // Криминалистика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. – Х. : Право, 2010. – С. 348–350. **31.** Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. – 200 с. **32.** Образцов В. А. Криминалистическое

учение о тактической операции / В. А. Образцов // Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1995. – С. 75–86. **33.** Серова Е. Б. Криминалистическое учение о тактических приемах, комбинациях и операциях / Е. Б. Серова // Курс криминалистики : в 3 т. – Т. 1 : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 478–482. **34.** Исаенко В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств / В. Н. Исаенко // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2004. – № 1. – С. 368–382. **35.** Цветков С. И. К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций / С. И. Цветков // Проблемы первоначального этапа расследования: : сб. науч. тр. – Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1986. – С. 31–39. **36.** Комаров И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений : монография / И. М. Комаров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 304 с.

Надійшла до редколегії 28.08.2012

Исследованы проблемы определения места тактических операций в системе криминалистики. Анализируются различные точки зрения ученых-криминалистов относительно рассматриваемой проблемы. Обосновано, что перспективным направлением выступает разработка частной криминалистической теории тактических операций, что в дальнейшем должно содействовать обогащению общей теории криминалистики.

The problems of determining the place of tactical operations in the system of criminology are researched. The various points of view of scientists-criminalists on the considered problem are analyzed. It is reasonable, that the development of a particular criminalistics theory of tactical operations comes forward perspective direction, which in future must contribute to enriching of general theory of criminalistics.